

RÈN LUYỆN CHO HỌC SINH KĨ NĂNG KHAI THÁC KÊNH HÌNH TRONG DẠY HỌC LỊCH SỬ THEO HƯỚNG PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC NGƯỜI HỌC

TS. NGUYỄN MẠNH HƯỜNG*

Abstract: Teaching History in particular, teaching the subject in general, visual channel formation always occupied an important position to help students convey the visual and vivid information of teachers, scientific books and documents... The paper examines solutions to help train students in skills formation efficiently exploit the visual channel towards learners' capacity development approach of the school.

Keywords: Channel formation, channel operators formation, teaching history...

Kênh hình (KH) trong dạy học (DH) nói chung, môn *Lịch sử* (LS) ở trường phổ thông nói riêng; là phương tiện trực quan quan trọng chứa đựng, chuyển tải thông tin của giáo viên (GV) trong quá trình DH; là nguồn tri thức phong phú đa dạng, góp phần tạo biểu tượng, phát triển trí tuệ, nâng cao năng lực nhận thức cho học sinh (HS) trong quá trình học tập. Trong DHLS, KH gồm: ảnh chụp, tranh vẽ, hình vẽ, lược đồ, sơ đồ (graph), đồ thị, phim tài liệu... Theo chức năng và mục đích sử dụng, các nhà giáo dục và tác giả viết sách giáo khoa (SGK) LS chia KH làm 4 loại: - Cụ thể hóa nội dung sự kiện LS quan trọng trong bài học; - Cung cấp thông tin cho HS (tranh ảnh tư liệu LS); - Vừa cung cấp thông tin, vừa minh họa cho kênh chữ trong SGK (thường kèm theo một số thông tin bên cạnh để HS tự đọc và tìm hiểu); - Rèn luyện kĩ năng (KN) thực hành, kiểm tra kiến thức HS.

Mặc dù, việc phân loại KH chỉ mang tính tương đối, nhưng đều hướng tới hình thành, rèn luyện và phát triển các KN học tập LS cho HS.

1. Để hình thành, rèn luyện và đánh giá được các KN khai thác KH LS của HS, GV phải biết thiết kế các dạng câu hỏi định hướng, phù hợp với từng loại KH. Do đặc trưng của mỗi loại KH, nên phương pháp (PP) khai thác, sử dụng và tiêu chí đánh giá cũng khác nhau. Chẳng hạn, để đánh giá KN khai thác, sử dụng các loại tranh ảnh trong DHLS của HS, GV cần chú ý theo định hướng sau:

Bảng định hướng cách đặt câu hỏi hướng dẫn HS cách khai thác và đánh giá KN khai thác một số loại KH trong DHLS

Loại KH	Cách đặt câu hỏi tương ứng	Tiêu chí đánh giá KN khai thác và sử dụng KH LS
Tranh ảnh phản ánh công trình văn hóa, kiến trúc LS	- Công trình được xây dựng vào thời điểm nào? Nhằm mục đích gì? - Nét đặc sắc của công trình được thể hiện như thế nào? - Em hãy cho biết những yếu tố LS được phản ánh qua công trình. - Em có suy nghĩ, nhận xét gì về giá trị LS của công trình LS này?	- HS biết quan sát, nhận diện đúng loại tranh ảnh LS. - Khai thác được nội dung, thông tin LS phản ánh qua công trình (giá trị LS, văn hóa...) - Biết nhận xét, đánh giá LS qua KH, hoặc liên hệ với những công trình khác.
Tranh ảnh là các chân dung nhân vật LS	- Em biết gì về nhân vật LS này? - Ông/Bà có công lao, đóng góp gì cho LS? - Vì sao nhân dân ta lại lập đền thờ/lấy tên nhân vật đặt cho các đường phố/trường học? - Theo em, LS sẽ như thế nào nếu không xuất hiện nhân vật này? - Em có nhận xét, đánh giá gì về nhân vật LS này?	- Biết quan sát, nhận diện đúng loại tranh ảnh LS. - Nêu được những đặc điểm nổi bật về nhân vật (tính cách, công lao, tội trạng đối với LS...) - HS nhận thức được nhân vật chính diện hay phản diện (theo quan điểm sử học mác-xít). - Biết đánh giá, nhận xét nhân vật.
Tranh ảnh là các biển cổ LS	- Bức hình được chụp vào thời khắc LS nào? - Nội dung của bức hình nói lên điều gì? - Giá trị của bức ảnh LS thể hiện ở điểm nào? Vì sao? - Em có nhận xét gì về ý nghĩa của sự kiện LS trên.	- Biết quan sát, nhận diện đúng loại tranh ảnh LS. - Miêu tả được quang cảnh của sự kiện LS. - Nhận thức được giá trị LS của bức hình đem lại - Biết đánh giá, nhận xét sự kiện.
Tranh biếm họa, châm biếm	- Bức tranh biếm họa gửi cho chúng ta thông điệp LS gì? - Những yếu tố LS nào được thể hiện qua sự châm biếm của bức tranh? - Em có suy nghĩ, nhận xét gì về những điều được phản ánh qua tranh?	- Biết quan sát, nhận diện đúng loại tranh ảnh LS. - Khai thác được những yếu tố LS thể hiện qua bức tranh biếm họa, châm biếm. - Biết đánh giá, nhận xét sự kiện, hiện tượng LS qua tranh.
Các đoạn phim tài liệu về LS	- Đoạn phim phản ánh sự kiện LS gì? - Hãy tóm tắt nội dung LS được phản ánh qua đoạn phim tài liệu. - Hãy cho biết các địa phương diễn ra cuộc khởi nghĩa, các mũi tấn công... - Em có suy nghĩ, nhận xét gì về... (vai trò lãnh đạo của Đảng, tinh thần chiến đấu...) - LS Việt Nam/LS nước Đức/LS thế giới... sẽ như thế nào nếu...? (Chiến tranh thế giới thứ hai không nổ ra, không có Cách mạng tháng Tám 1945?...)	- Biết quan sát, nhận diện đúng thể loại phim tài liệu (một biển cổ LS hay nền văn hóa...) - Khai thác được nội dung LS qua đoạn phim tài liệu. - Biết đánh giá, nhận xét sự kiện, hiện tượng LS qua phim. - Biểu hiện năng lực xúc cảm và biểu cảm với LS qua đoạn phim (tự hào, lên án, đồng cảm...) - Biết liên hệ kiến thức LS của quá khứ với hiện tại.

* Trường Đại học Sư phạm Hà Nội

2. Một số ví dụ cụ thể

Ví dụ 1. GV đánh giá HS qua KN khai thác tranh ảnh chân dung nhân vật LS, qua hoạt động kiểm tra bài cũ trước khi học Bài 27 “*Khởi nghĩa Yên Thế và phong trào chống Pháp của đồng bào miền núi cuối thế kỉ XIX*” (LS8).

Hãy nhận diện các nhân vật dưới đây và cho biết vai trò của mỗi nhân vật trong lịch sử Việt Nam cuối thế kỉ XIX, đầu thế kỉ XX.

Hãy nhận diện các nhân vật dưới đây và cho biết vai trò của mỗi nhân vật trong lịch sử Việt Nam cuối thế kỉ XIX, đầu thế kỉ XX.

Hình 1

GV thiết kế và trình chiếu ảnh chân dung một số nhân vật LS (xem hình 1) đã học ở bài trước, kèm theo câu hỏi: *Hãy nhận diện các nhân vật dưới đây và cho biết vai trò của mỗi nhân vật trong LS Việt Nam cuối thế kỉ XIX, đầu thế kỉ XX.* Sau khi HS trả lời, GV nhận xét, đưa thông tin phản hồi, kết luận, đánh giá và cho điểm.

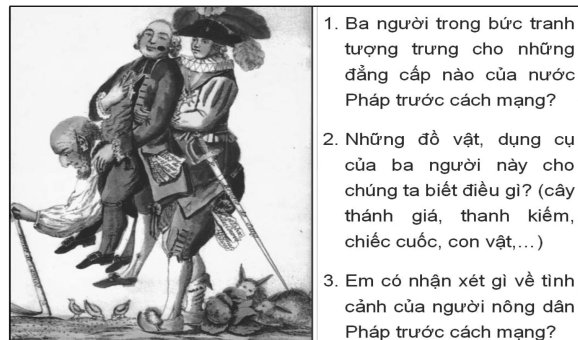
Câu hỏi kiểm tra ở trên được xây dựng nhằm đánh giá KN khai thác KH LS của HS qua 2 tiêu chí: *nhận diện nhân vật LS và trình bày vai trò của mỗi nhân vật trong LS Việt Nam cuối thế kỉ XIX - đầu thế kỉ XX.* Những KH này các em đều đã được tiếp xúc ở bài trước; nhưng muốn trả lời tốt, HS phải thể hiện được sự thuần thục trong KN khai thác của mình: quan sát, tái hiện, tư duy LS... Khi đánh giá, chấm điểm HS, GV phải dựa vào các tiêu chí đã định hướng từ trước (HS phải nhận diện đúng tên các nhân vật, nói rõ công lao

của họ đối với LS - biết nhận xét nhân vật chính diện hay phản diện...).

Qua cách thực hiện trên, GV đã đánh giá được những KN của HS về *nhận biết* (phần “*sử*”) và *nhận thức, đánh giá* (phần “*luận*”). Nếu HS nhận diện không đúng 6 nhân vật LS trên (hiện đại hóa nhân vật), chưa nói được vai trò của mỗi nhân vật thì chúng tỏ KN khai thác KH LS của các em còn hạn chế. Đồng thời, để đánh giá đúng KN khai thác ảnh chân dung LS của HS, GV cần tránh sử dụng các dạng câu hỏi máy móc như “*Đây là ai? Ông sinh và mất năm nào?*”... vì sẽ không phát huy được khả năng tư duy LS của các em.

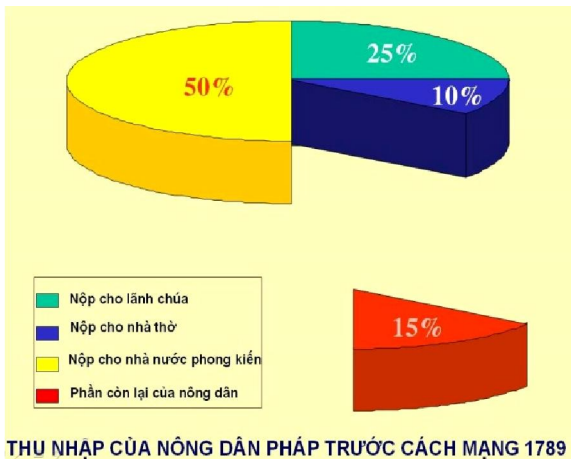
Ví dụ 2. GV đánh giá HS qua KN khai thác tranh biếm họa, tìm hiểu, phát hiện kiến thức mới tại Mục I. *Nước Pháp trước cách mạng* trong Bài 2 “*Cách mạng tư sản Pháp (1789-1794)*” (LS8). Để đánh giá đúng, hiệu quả những KN khai thác tranh biếm họa của HS, GV cần xác định rõ: - *Mục tiêu:* HS phát hiện, tìm hiểu kiến thức mới liên quan đến nguyên nhân bùng nổ cách mạng Pháp (tiền đề kinh tế, chính trị - xã hội); biết vận dụng kiến thức đã học (ở mục này) vào đánh giá sự kiện LS (phần cách mạng bùng nổ); - *Nội dung kiến thức* (tên bức tranh): “*Tình cảnh nông dân Pháp trước cách mạng*” giúp HS nhận thức rõ những tiền đề (kinh tế, chính trị - xã hội) dẫn đến cách mạng Pháp bùng nổ; - *Các tiêu chí đánh giá:* biết quan sát, nhận diện đúng loại tranh ảnh LS; khai thác được những yếu tố LS thể hiện qua tranh châm biếm (các nhân vật và vật dụng của họ đại diện cho mỗi đẳng cấp trong xã hội); có thái độ cảm thông với đẳng cấp thứ ba (bị bóc lột), ủng hộ cách mạng Pháp; biết rút ra nguyên nhân cách mạng bùng nổ...

Trên cơ sở xác định rõ mục tiêu và những tiêu chí đánh giá HS về KN khai thác tranh biếm họa, GV thiết kế và trình chiếu bức tranh “*Tình cảnh nông dân Pháp trước cách mạng*” (kèm theo câu hỏi liên quan định hướng cách khai thác), rồi giao nhiệm vụ cho HS tìm hiểu (xem hình 2):

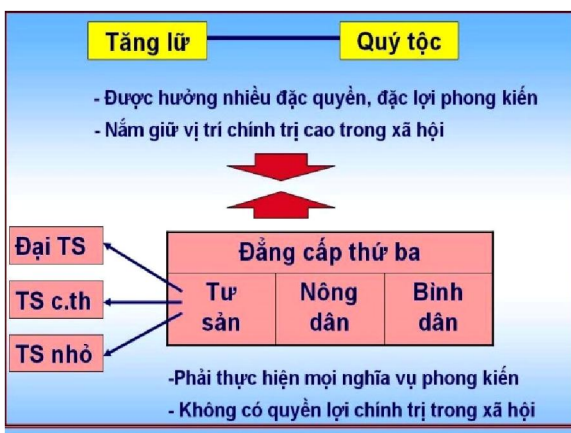

1. Ba người trong bức tranh tượng trưng cho những đẳng cấp nào của nước Pháp trước cách mạng?
2. Những đồ vật, dụng cụ của ba người này cho chúng ta biết điều gì? (cây thánh giá, thanh kiếm, chiếc cuốc, con vật,...)
3. Em có nhận xét gì về tình cảnh của người nông dân Pháp trước cách mạng?

Hình 2

Hình 3

Hình 4

- Ba người trong bức tranh tượng trưng cho những đẳng cấp nào của nước Pháp trước cách mạng?
- Những đồ vật, dụng cụ của ba người này cho chúng ta biết điều gì (cây thánh giá, thanh kiếm, cái cốc, con vật...)?
- Em có nhận xét gì về tình cảnh người nông dân Pháp trước cách mạng?

Sau khi xem hình, GV gọi HS báo cáo kết quả khai thác thông tin qua bức tranh. Căn cứ vào câu trả lời của HS, GV sẽ đánh giá được KN khai thác KH ở mức độ 1, mức độ 2 hay mức độ 3 (thông thường, HS chỉ đạt được ở mức độ 2, trừ một số em có đam mê, năng khiếu với môn LS sẽ đạt mức độ 3).

Sau khi đã đánh giá được các KN phát hiện, tìm hiểu kiến thức LS của HS qua bức tranh biếm họa, GV nhận xét, trình bày bằng PP miêu tả khái quát có phân tích (kết hợp với Sơ đồ chế độ ba đẳng cấp ở Pháp và Biểu đồ thu nhập của nông dân Pháp) (xem hình 3, 4), giúp các em tiếp tục hoàn thiện các KN.

Ví dụ 3. GV đánh giá HS về các KN khai thác nội dung LS qua đoạn phim tài liệu "Chiến dịch Hồ Chí Minh" trong hoạt động tìm hiểu, phát hiện kiến thức mới khi dạy Mục III. 2. Cuộc Tổng tiến công và nổi dậy Xuân 1975 (Bài 30 "Hoàn thành giải phóng miền Nam, thống nhất đất nước (1973-1975)" (LS9).

1. Hãy kể tên 5 cánh quân cùng tiến công thần tốc vào giải phóng Sài Gòn trong chiến dịch Hồ Chí Minh.
2. Khi thể cuộc Tổng tiến công và nổi dậy Xuân 1975 của quân dân ta như thế nào?
3. Tình trạng của chính quyền Sài Gòn và lực lượng cố vấn Mĩ những ngày cuối cùng của tháng 4 năm 1975 như thế nào?
4. Em có nhận xét gì về vai trò lãnh đạo của Đảng trong chiến dịch Hồ Chí Minh?

Hình 5

Đây là hoạt động đánh giá KN HS tìm hiểu, phát hiện kiến thức mới qua xem phim, nên GV phải xác định đúng các vấn đề: - Mục tiêu: HS phát hiện, tìm hiểu kiến thức mới liên quan đến "Chiến dịch Hồ Chí Minh" - đỉnh cao của cuộc Tổng tiến công và nổi dậy Xuân 1975; thể hiện cảm xúc LS, tinh thần tự hào với truyền thống dân tộc; biết đánh giá vai trò lãnh đạo của Đảng trong cuộc Tổng tiến công; trân trọng giá trị LS; - Nội dung: Đoạn phim có tên "Chiến dịch Hồ Chí Minh" với độ dài 8 phút, ghi lại những diễn biến chính của chiến dịch rất sinh động, với hướng tiến công của 5 cánh quân. Đoạn phim kết thúc bằng sự kiện xe tăng quân ta tiến vào Dinh Độc Lập, bắt sống toàn bộ nội các quân đội Sài Gòn, Tổng thống Dương Văn Minh đầu hàng vô điều kiện và cả nước vui mừng trong chiến thắng; - Các tiêu chí đánh giá: Biết quan sát, nhận diện đúng thể loại phim tài liệu; khai thác được nội dung LS qua đoạn phim; thể hiện xúc cảm LS; biết nhận xét về vai trò lãnh đạo của Đảng và ý nghĩa LS của sự kiện.

Khi đã xác định đúng mục tiêu, nội dung kiến thức và các tiêu chí đánh giá KN khai thác đoạn phim tài liệu, GV cho các em theo dõi phim. Trước khi xem, HS được giao nhiệm vụ học tập bằng 4 câu hỏi định hướng (xem hình 5): - Hãy kể tên 5 cánh quân cùng tiến công thần tốc vào giải phóng Sài Gòn trong "Chiến dịch Hồ Chí Minh"; - Khi thế của quân dân ta trong cuộc Tổng tiến công và nổi dậy Xuân 1975 như thế nào?; - Tình trạng của chính quyền Sài Gòn và lực lượng cố vấn Mĩ (Xem tiếp trang 30)

3.2. Tiếng độc lập và tiếng không độc lập.

Chúng tôi đồng ý với quan điểm của Nguyễn Văn Chính về hình vị nói chung để có cái nhìn rõ ràng về hai loại tiếng này trong tiếng Việt. Theo đó, tiếng độc lập là những tiếng vừa là “hình vị” - tham gia vào cấu tạo trong các phương thức ghép, láy, vừa có khả năng tham gia vào phương thức từ hoá để có thể trở thành từ. Loại tiếng này không bị ràng buộc vào một tổ hợp nào cố định, mà có thể tách ra khỏi tổ hợp chứa nó để tham gia vào những tổ hợp khác hoặc đứng riêng. Ví dụ: *nói* trong *nói năng, xinh* trong *xinh xắn*... Những tiếng này chính là những tiếng có thể tách ra để làm từ đơn.

Tiếng không độc lập là loại tiếng “không/chưa có khả năng từ hoá thành từ” (3; tr 70). Chúng chỉ có thể tham gia làm thành tố trong các tổ hợp mà không thể tách ra để đứng riêng với vai trò là từ. Ví dụ: *đẹp* trong *đẹp đẽ; giáo, viên* trong *giáo viên*...

Ngoài ra, trong địa hạt tiếng, còn có nhiều vấn đề về cách dùng, về khả năng kết hợp... đã được các nhà ngôn ngữ học quan tâm nghiên cứu và phân chia các loại tiếng theo những tiêu chí khác nhau. Tuy nhiên, xét trên khả năng sử dụng và tâm lí của HSTH, chỉ nên đào sâu vào hai nội dung nêu trên. Các vấn đề khác có thể giới thiệu ở những bậc học cao hơn. □

(1) Nguyễn Tài Căn. **Ngữ pháp tiếng Việt**. NXB Đại học Quốc gia Hà Nội, 2004.

(2) Phan Thiệu. “Thảo luận chuyên đề Tiếng, hình vị và từ trong tiếng Việt”. Tạp chí *Ngôn ngữ*, số 2/1984.

(3) Trần Ngọc Thêm. “Bàn về hình vị tiếng Việt dưới góc độ ngôn ngữ học đại cương”. Tạp chí *Ngôn ngữ*, số 1/1984.

(4) Đỗ Hữu Châu. **Từ vựng - ngữ nghĩa tiếng Việt**. NXB Giáo dục, H. 1985.

Tích cực hóa hoạt động giảng dạy...

(Tiếp theo trang 22)

cần một tập hợp các biện pháp tác động đến quá trình này, trong đó tích cực hóa hoạt động giảng dạy của GV là một trong những biện pháp quan trọng. Thực hiện tốt biện pháp này sẽ nâng cao hiệu quả rèn luyện TDPB cho SV, góp phần nâng cao chất lượng GD-ĐT, từ đó tạo ra nguồn nhân lực cao đáp ứng nhu cầu CNH, HĐH hiện nay ở nước ta. □

(1) Trần Thúc Trình. “ Tư duy phê phán”. Tạp chí *Thông tin Khoa học giáo dục*, số 114/2005.

(2) Đỗ Kiên Trung. “Về vai trò của tư duy phân biệt và những yêu cầu cho việc giảng dạy ở Việt Nam”. Tạp chí *Phát triển và hội nhập*, số 5/2012.

Rèn luyện cho học sinh kĩ năng...

(Tiếp theo trang 38)

trong những ngày cuối cùng của tháng 4/1975 như thế nào?; - Em có nhận xét gì về vai trò lãnh đạo của Đảng trong “Chiến dịch Hồ Chí Minh”?

HS xem phim xong, GV dành một thời gian ngắn (khoảng 1 phút) để các em có điều kiện tái hiện lại các hình ảnh LS, hoàn thiện câu trả lời. Khi HS trả lời, GV căn cứ vào những tiêu chí đã xây dựng từ trước (quan sát - nhận diện LS, tìm kiếm thông tin, cảm xúc LS, đánh giá, nhận xét sự kiện...) để đánh giá xem KN *khai thác phim tài liệu* của các em đạt ở mức độ 1, mức độ 2 hay mức độ 3.

Để hoàn thiện việc đánh giá các KN khai thác phim tài liệu của HS, GV cần nhận xét, đưa ra kết luận. Kết luận này sẽ phục vụ cho việc kiểm tra, đánh giá sau này. □

Tài liệu tham khảo

1. Bộ GD-ĐT. **Chương trình giáo dục phổ thông môn Lịch sử**. NXB Giáo dục, H. 2006.

2. Phan Ngọc Liên (chủ biên). **Phương pháp dạy học Lịch sử** (tập 1, 2). NXB Đại học Sư phạm, H. 2009.

3. Nguyễn Thị Côi. **Các con đường biện pháp sư phạm nâng cao hiệu quả bài học lịch sử ở trường phổ thông**. NXB Đại học Sư phạm, H. 2009.

4. Nguyễn Thị Côi (chủ biên) - Trịnh Đình Tùng - Nguyễn Mạnh Hùng. **Rèn luyện kĩ năng, nghiệp vụ môn Lịch sử**. NXB Đại học Sư phạm, H. 2009.

5. Giselle O. Martin - Kniep. **Tám đổi mới để trở thành người giáo viên giỏi** (Lê Văn Canh dịch). NXB Giáo dục Việt Nam, H. 2011.

6. Phan Ngọc Liên (tổng chủ biên kiêm chủ biên). **Lịch sử 8**. NXB Giáo dục, H. 2007.

7. Phan Ngọc Liên (tổng chủ biên). **Lịch sử 9**. NXB Giáo dục, H. 2007.